

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

КУШНІРЕНКО РУСЛАН ОЛЕГОВИЧ

УДК 343.9

**КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ЗАПОБІГАННЯ
УМИСНИМ ПОСЯГАННЯМ НА ЖИТТЯ ЛЮДИНИ**

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Дніпро – 2023

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Науково-дослідному інституті публічного права.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент

Хашев Вадим Георгійович,

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри кримінального права та кримінології.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Мозоль Станіслав Анатолійович,

Головне управління Національної поліції в Сумській області,
начальник управління логістики та
матеріально-технічного забезпечення;

кандидат юридичних наук, доцент

Боровик Андрій Володимирович,

Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука,
проректор з наукової роботи.

Захист відбудеться 16 червня 2023 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 08.727.02 Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ за адресою: 49000, м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у загальній бібліотеці Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, просп. Гагаріна, 26).

Автореферат розіслано 15 травня 2023 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

В.С. Березняк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Конституція України, проголосивши у ст. 3 життя людини найвищою соціальною цінністю, втілила одне найважливіше природне невід'ємне право кожної особи – право на життя. Норми Основного Закону держави як норми прямої дії вимагають від кожного члена суспільства утримуватися від будь-якого незаконного насильства, а від органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб (у межах своєї компетенції та у визначених законами України межах) вживати заходи щодо недопущення у першу чергу умисних посягань на життя людини. Такі кримінальні правопорушення у чинному КК України належать до особливо тяжких злочинів, за вчинення яких можливе призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Наразі йдеться про ст. 115 КК України, якою забезпечується кримінально-правова охорона життя будь-якої людини.

Російсько-українська війна, що розпочалася у 2014 році та перейшла у повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року, стала найбільшим криміногенним фактором щодо зростання умисних посягань на життя людини. За кількістю кримінальних смертей у 2022 році – на початку 2023 року з коефіцієнтом більше 30 на 100 тис. населення Україна знову (вперше це відбулося це 2014 році) приєдналася до країн Латинської Америки і Карибського басейну.

Згідно зі статистичними даними Офісу генерального прокурора України (раніше – Генеральної прокуратури України), протягом 2006-2012 рр. в Україні реєструвалося приблизно 3 тис. умисних вбивств, що становило коефіцієнт 6-7 кримінальних смертей на 100 тис. населення. У 2013 році зареєстровано 5792 умисних вбивств, у 2014 – 11018, у 2015 – 8045, у 2016 – 6621, у 2017 – 5056, у 2018 – 5578, у 2019 – 5468, у 2020 – 3817, у 2021 – 3212, у 2022 – 21460, за 3 місяці 2023 року – 10298. У 2014 році рівень кримінальних смертей на 100 тис. населення становив майже 28, у 2021 – приблизно 9.

До того ж такі коливання умисних вбивств, особливості відповідної запобіжної діяльності в умовах воєнного стану лише актуалізують проведення дослідження кримінологічної характеристики та запобігання умисних посяганням на життя людини.

Слід зауважити, що проблема кримінологічного забезпечення права на життя людини відображена у працях багатьох вітчизняних учених, серед яких можна виокремити праці О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, А. В. Боровика, В. В. Голіни, Б. М. Головіна, О. А. Гритенко, В. К. Грищука, О. М. Гуміна, О. М. Джужі, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. О. Дудорова, В. П. Ємельянова, К. В. Катеринчук, І. О. Кисельова, І. В. Козича, І. М. Копотуна, М. Й. Коржанського, О. М. Костенка, О. М. Литвинова, П. С. Матишевського, І. Б. Медицького, М. І. Мельника, С. А. Мозоля, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. О. Тулякова, Н. В. Уварової, М. І. Хавронюка, Є. В. Фесенка, А. Є. Фоменка, П. Л. Фріса, В. В. Шаблістого,

С.С. Яценка та ін.

Серед дисертаційних досліджень, підготовлених за часів незалежної України, слід зазначити дисертації В.В. Матвійчука «Попередження умисних вбивств апаратами карного розшуку» (м. Київ, 1998), М. Ю. Валуйської «Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах» (м. Харків, 2002), Б.М. Головкина «Сімейно-побутові конфлікти у системі детермінації умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень» (м. Харків, 2002), Д. Й. Никифорчука «Вбивства на замовлення: попередження та розкриття» (м. Київ, 2009), О. І. Зазимко «Кримінологічна характеристика, детермінація та запобігання подружнім вбивствам» (м. Київ, 2010), О. С. Сотули «Кримінально-правова охорона життя людини у країнах романо-германської правової сім'ї (порівняльне теоретико-правове дослідження)» (м. Харків, 2016).

Безумовно, праці цих та інших вчених створили підґрунтя для проведення дослідження, проте всі вони були виконані зовсім при інших соціально-економічних, політичних, військових обставинах. З 2014 року і дотепер в кримінологічній науці відсутні комплексні монографічні дослідження проблеми запобігання умисним посяганням на життя людини, особливо в таких умовах діяльності правоохоронних органів, коли більшість сил і засобів зосереджується на протидії державі-агресору.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано відповідно до: Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2022 року, затверджених постановою Кабінету Міністрів України № 942 від 07.09.2011 р.; Плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на 2021–2023 роки., схваленого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.06.2021 р. № 756-р; тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020–2024 роки, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України від 11.06.2020 р. №454, та наукової теми Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розробка удосконаленої системи заходів запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні та, на цій основі, вдосконалення відповідних положень законодавства і практики їх застосування.

Відповідно до мети дослідження у роботі визначено такі *задачі*:

- охарактеризувати стан, структуру та динаміку умисних посягань на життя людини;
- встановити причини та умови умисних посягань на життя людини;
- провести кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє умисні посягання на життя людини;
- проаналізувати особу потерпілого від умисних посягань на життя людини;

– розробити заходи загально-соціального та спеціально-кримінологічного запобігання умисним посяганням на життя людини;

– сформулювати напрямки удосконалення чинного законодавства та практики його застосування в частині запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у сфері захисту життя людини як найвищої соціальної цінності в державі.

Предмет дослідження – кримінологічна характеристика та запобігання умисним посяганням на життя людини.

Методи дослідження. Під час написання дисертаційного дослідження використано такі наукові методи: *діалектичний метод* – для дослідження кримінологічного забезпечення життя людини у сукупності з об'єктивними факторами існування суспільства (підрозділи 1.2 та 2.1); *метод системного аналізу*, на основі проведено кримінологічну характеристику умисних посягань на життя людини (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2); *формально-логічний метод*, за допомогою якого сформульовано пропозиції щодо напрямків удосконалення чинного законодавства та практики його застосування в частині запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні (підрозділ 3.1., 3.2); *системно-структурний метод*, що дозволив визначити складові кримінологічної характеристики особи злочинця та жертви умисного посягання на життя людини (підрозділи 2.1, 2.2); *компаративістський метод*, що надав змогу дослідити зарубіжний досвід запобігання умисним посяганням на життя людини (підрозділ 3.1.); *статистичний метод*, що дозволив проаналізувати та узагальнити емпіричну інформацію стосовно теми дисертаційного дослідження (підрозділи 1.1, 2.1 та 3.1) та ін.

Науково-теоретичною базою дисертації є наукові праці українських та зарубіжних учених з кримінології (кримінальної соціології), кримінального права, соціології, психології, філософії тощо.

Емпіричну та інформаційну базу дослідження становлять результати вивчення статистичних даних Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, щодо кількісно-якісних даних про умисні посягання на життя людини, опублікованих даних слідчо-судової діяльності та публіцистичних даних про стан кримінальних смертей в Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших комплексних монографічних досліджень кримінологічної характеристики та запобіганням умисним посяганням на життя людини в Україні. У роботі сформульовано низку нових наукових положень і висновків, зокрема:

вперше:

– запропоновано умисні посягання на життя людини в Україні розглядати у двох площинах: першу як загально-кримінальну насильницьку злочинність; другу як вбивства, вчинені особами, які здійснюють збройну агресію проти України (російські військовослужбовці та інші комбатанти), що кваліфікуються

як порушення законів та звичаїв війни, та відповідно, заходи запобігання цим убивствам запропоновано розробляти з урахуванням цього поділу;

– встановлено закономірність між кількістю раніше вчинених особою кримінальних правопорушень проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність полягає в тому, що особи, які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний спосіб життя, який поєднується з систематичним вживанням алкогольних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом проявляється в умисному посяганні на життя людини;

– доведено доцільність виокремлення кваліфікованого виду умисного вбивства в умовах воєнного або надзвичайного стану в п. 15 ч. 2 ст. 115 КК України як дієвого заходу загально-соціального запобігання умисним посяганням на життя людини.

удосконалено:

– кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє умисні посягання на життя людини – до характеристик вчинення злочину у стані сп'яніння, відсутності офіційної зайнятості запропоновано додати ознаки, що характеризують військовослужбовців держави-агресора – корислива спрямованість, відсутність моральних перепон на вбивств жінок, дітей, осіб похилого віку та ін.;

– висновок про те, що про те, що на сучасному етапі розвитку української державності основними причинами та умовами умисних посягань на життя людини є: а) російсько-українська війна, що прямо детермінує насильство сьогодні та має довготривалі негативні наслідки; б) економічна криза, яка поглибилась у 2013-2014 роках та після 24 лютого 2022 року; в) відсутність дієвого механізму протидії рецидивній корисливій злочинності.

набуло подальшого розвитку:

– доктринальне положення щодо необхідності у санкції ч. 2 ст. 115 КК України передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі;

– положення кримінологічної науки щодо необхідності розробки та прийняття Закону України «Про профілактику правопорушень» в якому буде закладено підґрунтя для подальшого впровадження профілактичних заходів на рівні із розкритими кримінальними правопорушеннями.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані у:

– *правотворчості* – для вдосконалення вітчизняного законодавства у частині кримінологічного забезпечення життя людини (довідка Науково-дослідного інституту публічного права від 03.02.2023 р. № 511/3-691);

– *правозастосовчій діяльності* – для підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів та суду щодо протидії умисним посяганням на життя людини;

– *освітньому процесі* – положення та висновки дисертації можуть у подальшому використовуватись при викладанні навчальних дисциплін «Кримінологія» та «Актуальні проблеми протидії злочинності», «Віктимологія»;

– *науково-дослідній роботі* – для подальших кримінологічних досліджень щодо вдосконалення заходів запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні (акт впровадження у наукову діяльність Науково-дослідного інституту публічного права від 03.02.2023 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації, теоретичні і практичні висновки оприлюднено на двох міжнародних науково-практичних конференціях: «Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення» (м. Київ, 21-22 вересня 2021 р.); «Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі» (м. Київ, 14-15 червня 2022 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено в семи наукових працях, з яких чотири наукові статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України, одна у періодичному науковому виданні іншої держави за профілем дисертації, дві тези доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що вміщують шість підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 169 сторінок, з яких 146 сторінок основного тексту. Список використаних джерел налічує 179 найменувань і займає 19 сторінок, додатки викладено на 4-х сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, визначено мету, задачі, об'єкт, предмет та методи дослідження, охарактеризовано наукову новизну отриманих результатів, їх теоретичну та практичну значущість, наведено дані щодо апробації дисертації, публікацій та структури.

Розділ 1 «Кримінологічні показники та детермінація умисних посягань на життя людини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 1.1 «*Стан, структура та динаміка умисних вбивств і замахів на них*» визначено основні кримінологічні показники умисних посягань на життя людини.

Констатовано, що дослідження сучасних особливостей умисних посягань на життя людини можливе шляхом з аналізу статистичної інформації, яка відображає стан цього виду злочинності, його динаміку, географію, тощо. З урахуванням того, що такий злочин як умисне вбивство, на жаль, відомий людству ще з прадавніх часів, наразі існує можливість дослідити статистичні показники за тривалий період часу, а це, в свою чергу, надає реальну можливість відстежити ті зміни, які відбувались протягом різних проміжків часу та були зумовлені різними чинниками, а також визначити сучасні тенденції у цій сфері.

Якщо на кінець 2001 року було зареєстровано 4571 умисне вбивство або замах, то у 2002 – вже 4296, у 2003 – 3875, у 2004 – вже 3788, у 2005 – 3315, у 2006 – 3220, у 2007 – 2906, у 2008 – 2707, у 2009 – 2478, у 2010 – 2356, у 2011 – 2267, у 2012 – 2179 умисних вбивств. У 2013 році, за офіційними даними Генеральної прокуратури України, було зареєстровано 5792 кримінальних правопорушень за ст. 115 КК України, а на липень 2014 року – вже 6898. Такі показники без належного їх осмислення можуть прямо шокувати, адже за нескладними підрахунками, у порівнянні до 2012 року, можна констатувати збільшення кількості умисних вбивств у 2013 році майже втричі.

Згідно із статистичними даними, протягом 2006-2012 років в Україні реєструвалося приблизно 3 тис. умисних вбивств, що становило коефіцієнт 6-7 кримінальних смертей на 100 тис. населення. У 2013 році зареєстровано 5792 умисних вбивств, у 2014 – 11018, у 2015 – 8045, у 2016 – 6621, у 2017 – 5056, у 2018 – 5578, у 2019 – 5468, у 2020 – 3817, у 2021 – 3212, у 2022 – 21460, за 3 місяці 2023 року – 10298. У 2014 році рівень кримінальних смертей на 100 тис. населення становив майже 28, у 2021 – приблизно 9.

Питома вага досліджуваних злочинів у загальній структурі злочинності починаючи з 2001 року не перевищує 1%, а з урахуванням збільшення загальної кількості злочинів та зменшення кількості умисних вбивств та замахів, питома вага тяжіє до 0,5%, станом на 2023 рік – приблизно 5 %.

Розкриваючи проблематику стану та динаміки умисних посягань на життя людини, треба звернути увагу і на географію поширення таких злочинів. Вивчення кількості вчинених у різних областях України умисних вбивств та замахів, починаючи з 2005 року показує, що існують окремі особливості їх територіального розподілу.

Аналіз статистичної інформації дозволяє стверджувати, що 15-16% випадків усіх умисних посягань на життя людини вчинюється на території Донецької області, 8-10% на території Дніпропетровської області, 7-9% на території Харківської та Одеської областей, від 5-7% на території Запорізької області, до 5-6% на території АР Крим та Київської області. У інших областях України вчинюється значно менше таких злочинів, ніж у перелічених вище.

Разом із тим, дослідження питомої ваги умисних вбивств та замахів у кожній області показує, що останні 7-8 років відбувається «перерозподіл» кількості вчинюваних злочинів такого типу на території України. Так, якщо у 2006-2008 роках на території Донецької області вчинювалось близько 18% усіх умисних вбивств та замахів вчинених в Україні, то на кінець 2012 року, цей показник дорівнював 14%, станом на сьогодні – 20 %. Збільшення кількості умисних посягань на життя людини в інших областях зумовлено також переміщення значної частини населення з тимчасово окупованих територій.

У підрозділі 1.2 «Детермінація умисних посягань на життя людини» визначено основні причини та умови умисних посягань на життя людини, особливо у контексті російсько-української війни.

Підтримано точку зору вітчизняних кримінологів (Б. М. Головкін, В. В. Голіна, О. М. Джужа) стосовно того, що розглядувані детермінанти

залежать від набору криміногенних явищ, а також структури і процесів, що лежать в основі міжособистісних криміногенних конфліктів, а через це, на підставі названих критеріїв виділено чотири групи умисних посягань на життя людини: 1) сімейно-побутові; 2) ситуаційні; 3) ті, що заздалегідь плануються; 4) патологічні; додано ті, що зумовлені військовим конфліктом. При чому для кожної групи характерним є наявність особливостей причинно-наслідкового комплексу.

Констатовано, що багатократне зростання умисних посягань на життя людини в Україні зумовлене в основному російською військовою агресією, проте проблеми у цій сфері можуть мати довготривалі наслідки. Навіть після перемоги Української держави над ворогом, відголоски війни будуть детермінувати умисні посягання на життя людини ще багато років не лише на території України, але й на територіях інших держав. Військові дії є потужним детермінантом насильства не лише наближеного в часі, але й віддаленого.

Наразі більшості громадян України зрозуміло, що після перемоги залишиться велика кількість осіб із травмованою психікою, велика кількість осіб, які будуть на межі виживання у складному, скрутному становищі, і вже сьогодні слід вживати заходи з тим, щоби держава мала змогу в повному обсязі допомогти їм вирішити власні психологічні та соціально-економічні проблеми.

Окремим криміногенним фактором умисних посягань на життя людини визнано несвоєчасне та неналежне виявлення фактів систематичного насильства в сімейно-побутовій сфері. Несвоєчасність отримання інформації та вжиття відповідних попереджувальних заходів у сфері насильства, що вчинюється на сімейно-побутовому підґрунті суттєво ускладнює процес запобігання та недопущення умисних посягань на життя. Перш за все, слід чітко визначити та наголосити на тому, що за результати проведеного дослідження, серед усіх жертв умисних вбивств та замахів, не менш як 26% є безпосередньо близькими родичами по відношенню до злочинця. Тобто, приблизно, у кожному четвертому випадку мова йде про «ексцес» побутового насильства, що з часом із кількісного стану перетворюється на якісний – вбивство або, принаймні, замах на нього.

Встановлено, що майже 77% посягань на життя людини вчинюється у стані сп'яніння, а наявність висновків експертів засвідчують у переважній більшості випадків хронічні синдроми. Більше половини досліджуваних злочинів спровоковані жертвами, що актуалізує віктимологічну профілактику.

Розділ 2 «Особа злочинця та жертви умисних посягань на життя людини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Особа, яка вчиняє умисні посягання на життя людини» здійснений аналіз основних кримінологічних ознак особи злочинця.

Встановлено закономірність між кількістю раніше вчинених особою кримінальних правопорушень проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність полягає в тому, що особи, які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний спосіб життя, який поєднується з систематичним

вживанням алкогольних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом проявляється в умисному посяганні на життя людини.

На підставі вивчення емпіричної бази дослідження в роботі удосконалено кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє умисні посягання на життя людини – до характеристик вчинення злочину у стані сп'яніння, відсутності офіційної занятості запропоновано додати ознаки, що характеризують військовослужбовців та інших комбатантів держави-агресора – корислива спрямованість, відсутність моральних перепон на вбивства жінок, дітей, осіб похилого віку та ін.

У відсотковому вигляді, кількість раніше не судимих осіб серед становить біля 60%. Інші – 40% вже притягались до кримінальної відповідальності, і такий показник є доволі вагомим. З числа тих, хто притягався до кримінальної відповідальності – 17% були раніше судимі, однак на момент вчинення умисного вбивства або замаху, відповідно до ст. 89 КК України вважались такими, що не мають судимості. Останні 23% винних осіб на момент вчинення умисного посягання на життя людини мали судимість.

У підрозділі 2.2 «Особа потерпілого (жертва) умисних посягань на життя людини» на основі попередніх досліджень (Б. М. Головкін, І. О. Кисельов, В. І. Шакур) та вивчення емпіричної бази констатовано, що за віковими межами більш за все стають жертвами особи, вік яких сягає з 22 до 45 років, тобто дорослі люди. Питома вага таких осіб складає приблизно 65%.

Проаналізовано твердження про те, що особи похилого віку рідше стають жертвами умисних посягань на життя людини, питома вага приблизно 19%. Особи, яким не виповнилося 18-ть років, менш часто за інших стають жертвами умисних вбивств. Найбільшу кількість жертв від умисних вбивств складають чоловіки, цей показник доволі високий і сягає 71%, в той час як жінки стають жертвою у 29% випадках відповідно. Для жінок, показник у 29% також не є низьким, однак останні найчастіше ставали жертвами «побутових» убивств, а також інших вбивств, у яких особа жіночої статі перебуває у похилому віці та не може ані чинити опір, ані уникнути конфлікту. З початку російського вторгнення частка жінок від умисних вбивств зростає до 35%, що є наслідком намагання окупантів приховати згвалтування та кваліфікується як порушення законів та звичаїв війни.

Розділ 3 «Запобігання умисним посяганням на життя людини» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Заходи загально-соціального та спеціально-кримінологічного запобігання умисним посяганням на життя людини» сформульовано можливі напрямки запобігання досліджуваним злочинам.

Розвинуто доктринальне положення щодо необхідності у санкції ч. 2 ст. 115 КК України передбачити покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічне позбавлення волі як дієвого заходу загально-соціального запобігання умисним посяганням на життя людини.

Серед заходів спеціально-кримінологічного характеру пропонується розглядати такі, що спрямовуються на усунення конкретних причин та умов, які безпосередньо пов'язані з детермінацією умисних посягань на життя людини. Необхідно зазначити, що такі заходи повинні певним чином співпадати з тими, що у науковій літературі розглядаються в якості «загальних» для більшості насильницьких злочинів, однак останні повинні бути і більш конкретизованими у порівнянні до загальних, адже вони мають більш вузьку спрямованість, повинні враховувати окремі особливості причинного комплексу досліджуваних злочинів, які спрямовані саме проти життя особи. Серед них пропонується:

а) виявлення осіб, які мають підвищену схильність до агресії, насильства та заподіяння шкоди оточуючим. Важливе місце в системі заходів спеціально-кримінологічного характеру необхідно відвести виявленню, постановленню на облік та вжиттю окремих запобіжних заходів у відношенні до осіб, які мають підвищену схильність щодо агресії та насильства. Схильність до насильницького вирішення проблем, а також загальна агресія щодо оточуючих закладається в людині не в один день, а поступово;

б) постановка на профілактичний облік осіб, які були раніше засуджені, безвідносно до наявності факту судимості, за: а) двічі чи більше крадіжки; б) тяжкі тілесні ушкодження; в) умисні вбивства. Майже 80% засуджених за названі злочини з великою імовірністю, з часом, вчинюють умисні вбивства або замаху;

в) активна робота з особами, які вчиняють насильство в сімейно-побутовій сфері. Насильство в сімейно-побутовій сфері залишається і по-сьогодні одним з «стовпів» на якому базується значна, а може й навіть основна частина посягань на життя. Саме насильство у сімейно-побутовій сфері поступово формує насильницького злочинця, який згодом, з «кількісного насилля» переходить у «якісне» – вбивство. Відсутність взагалі, чи неналежна увага правоохоронних органів, громадських організацій та пересічних громадян до конкретних випадків сімейно-побутового насилля робить його латентним та ще більш небезпечним;

г) активна оперативна робота з негласними співробітниками щодо інформації про неблагополучні родини, насильників та хуліганів. З огляду на важливість проведення запобіжних заходів, що спрямовані на виявлення та постановку на облік осіб, які вчиняють домашнє насильство, а також тих, які зловживають алкогольними напоями чи наркотичними засобами, а крім того, і тих осіб, які створюють проблеми для оточуючих (сусідів, знайомих тощо), вкрай необхідним напрямком діяльності правоохоронних органів є активна робота із негласними інформаторами. Діяльність визначеного кола осіб доцільно спрямувати на виявлення та оперативний нагляд за особами, які підпадають під названі вище характеристики.

г) посилення охорони громадського порядку, оптимізація дислокації сил правоохоронних органів, особливо у післявоєнний період. Біля 30% усіх умисних вбивств вчинюється останніми роками на вулицях, а 7% безпосередньо у громадських місцях, неподалік магазинів, барів, кафе тощо. Це значно менше,

аніж, наприклад, у квартирах чи домоволодіннях, однак достатньо для того, що б вести мову про необхідність посилення охорони громадського порядку та оптимізації несення служби правоохоронними органами і, зокрема, Національною поліцією України.

У підрозділі 3.2 «Віктимологічне запобігання умисним посяганням на життя людини» констатовано, що віктимологічна профілактика повинна займати одне з провідних місць у системі запобіжних заходів, які спрямовані проти умисних посягань на життя людини. Жертві злочину належить особливе місце, а у злочинах проти життя та здоров'я людини, жертва відіграє, іноді, навіть більш значну роль, ніж сам злочинець. У таких випадках справа злочинця полягає лише у тому, щоб будучи спровокованим (розлюченим, ревливим тощо), вчинити певну послідовність дій, яка і призведе до настання смерті жертви (або замаху).

В умовах широкомасштабної війни, розпочатої у лютому 2022 р. державою-терористом росією проти України, загальним та спеціальним суб'єктам протидії злочинності важливо доводити інформацію до громадян, що перебувають на тимчасово окупованих територіях, щодо того, як знизити ризики стати жертвою умисного посягання на життя людини з боку російських окупантів. Зокрема, необхідно акцентувати увагу населення на тому, що за умови тимчасової окупації населеного пункту чи контакту з ворогом:

1) за жодних обставин не потрібно вступати у відкриті конфлікти з представниками держави-агресора;

2) задля власної безпеки варто уникати місць скупчення російських військових та утримуватись від відкритої фіксації останніх на камеру;

3) особам жіночої статі варто уникати компанії окупантів, які нерідко вдаються до вчинення злочинів проти статевої недоторканості людини, злочинів проти життя та здоров'я;

4) у відповідних умовах важливо уникати прогулянок у нічний час, будувати маршрути пересування переважно через багатолюдні місцевості.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішено комплексне наукове завдання, що полягає у розробці удосконаленої системи заходів запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні та, базуючись на цьому, вдосконалено відповідні положення законодавства і практики їх застосування. Виконане дослідження дозволило сформулювати наступне:

1. Охарактеризовано стан, структуру та динаміку умисних посягань на життя людини. Встановлено, що протягом останніх десяти років спостерігається суттєве зниження загальної кількості умисних вбивств та замахів, що вчинюються на території України та суттєве збільшення протягом останніх двох років. Навіть попри наявність названих тенденцій щодо загальної кількості умисних вбивств та замахів на них, ситуацію, що складається останніми роками

у цій сфері назвати позитивною не можна. Зокрема, існує необхідність актуалізувати окремі результати дослідження, які пов'язані зі злочинами проти власності та умисними вбивствами. Аналіз вироків суду показав, що серед раніше засуджених осіб, які притягались за умисне вбивство або замах на нього, більш ніж половина вчинила попередньо кримінальні правопорушення проти власності, а не, наприклад, проти життя та здоров'я.

Аналіз структури умисних посягань на життя людини протягом останніх десяти років показує наявність тенденцій щодо скорочення загальної кількості щорічно вчинюваних злочинів в цій сфері за обтяжуючих обставин. Наразі можна назвати такі види вбивств при обтяжуючих обставинах як убивство з корисливих мотивів, вбивство двох або більше осіб, вбивство з метою приховати інший злочин. Водночас збільшується кількість убивств цивільного населення російськими військовослужбовцями та іншими комбатантами, що кваліфікується як порушення законів та звичаїв війни.

2. Встановлено причини та умови умисних посягань на життя людини. Доведено, реальне збільшення рівня умисних вбивств в Україні обумовлюється низкою факторів, серед яких найбільш вагоме значення мають такі: а) значна економічна криза, яка поглибилась у 2013-2014 роках, після 24 лютого 2022 року, та призвела до значного погіршення матеріального становища населення; б) війна, що прямо детермінує насильство сьогодні та має довготривалі негативні наслідки; в) фактично зруйнований авторитет органів державної влади, особливо правоохоронних органів, після революційних подій 2013-2014 років, що з початком війни почав стрімко відновлюватися; г) неналежна охорона громадського порядку та нереагування на повідомлення окремих громадян і організацій.

3. Здійснено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє умисні посягання на життя людини. Так, встановлено, що простежується доволі чітка закономірність між кількістю раніше вчинених особою злочинів проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність пояснюється тим, що особи які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний образ життя, який поєднується з систематичним вживанням спиртних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом «розкривається» в умисному вбивстві або замаху.

У дисертації удосконалено кримінологічний портрет особи злочинця, який вчиняє умисні посягання на життя людини – до характеристик вчинення злочину у стані сп'яніння, відсутності офіційної зайнятості запропоновано додати ознаки, що характеризують військовослужбовців та інших комбатантів держави-агресора – корислива спрямованість, відсутність моральних перепон на вбивств жінок, дітей, осіб похилого віку та ін.

4. Проаналізовано особу потерпілого від умисних посягань на життя людини. Встановлено, що більшість жертв від умисних посягань на життя

людини становлять особи чоловічої статі, жінки, з початком війни, частіше стають жертвами.

Наголошено, що жертвам злочинів у юридичній науці має приділятися така ж увага, як і особі злочинця. Проведений кримінологічний аналіз жертв умисних посягань на життя людини дозволив сформулювати заходи віктимологічної профілактики таким злочинам.

Встановлено, що умисне посягання на життя людини характеризується відносним коливанням жертв як жіночої, так і чоловічої статі, у вікових межах від 40 до 50 років. За загальним правилом потерпілі знаходились в сімейних або дружніх стосунках із правопорушником. Здебільшого кримінальні правопорушення щодо життя вчиняються в стані алкогольного сп'яніння, жертва раніше не мала судимості, і не притягалася до кримінальної або адміністративної відповідальності, та отримала середньою або спеціальну освіту.

5. Розроблено заходи загально-соціального та спеціально-кримінологічного запобігання умисним посяганням на життя людини. Доведено, що запобіжні заходи у тому числі в післявоєнний період повинні бути спрямовані на:

а) недопущення концентрації криміногенного елементу в громадських, людних місцях, особливо після 18-20 години, в комендантську годину;

б) оперативний систематичний огляд парків, скверів, бесідок та інших місць можливого «дозвілля» та припинення вживання у таких місцях алкогольних напоїв ;

в) огляд підозрілих та нетверезих осіб, їх документів, особливо на предмет наявності у них холодної чи вогнепальної зброї, інших предметів, які використовуються для завдання шкоди здоров'ю людини (палки, скло, цвяхи, кастети, саморобні ножі, викрутки тощо);

г) оперативний контроль за найбільш криміногенними місцями збуту алкогольних напоїв, магазинів, павільйонів тощо;

д) обов'язкове реагування на повідомлення громадян про порушення громадського порядку, сварки та бійки, з виїздом на місце пригоди та проведенням індивідуальних профілактичних заходів;

е) активне залучення громадян до охорони громадського порядку, сприяння останнім у здійсненні профілактичних заходів, проведення їх навчання та підготовки.

6. Віктимологічне запобігання умисним посяганням на життя людини здійснюється на двох рівнях: загальному (спрямований на широку аудиторію) та індивідуальному (спрямований на конкретних осіб або певні групи громадян). На основі аналізу судової практики підтримано позицію, відповідно до якої суттєве зниження вірогідності особи стати жертвою умисного посягання на життя людини досягається шляхом:

1) своєчасного розірвання «токсичних відносин» та повідомлення до правоохоронних органів про факти домашнього насильства;

2) відмови від зловживання алкоголю, вживання наркотичних або інших одурманюючих засобів, що заважають особі тверезо мислити у небезпечній для

життя ситуації (відчуття ейфорії, сили, неправильне оцінювання ситуації, високий рівень агресії);

3) уникнення суперечок з особами, які мають при собі вогнепальну зброю та відмова від вирішення конфліктів шляхом демонстрації такої зброї;

4) мінімізації кількості прогулянок у темну пору доби – за статистикою більшість умисних вбивств відбувається вночі;

5) дотримання правил особистої безпеки (закриття дверей до житла та авто тощо).

Для ефективного віктимологічного запобігання умисним посяганням на життя людини на загальному рівні важливою є плідна співпраця загальних та спеціальних суб'єктів протидії злочинності (правоохоронні органи, ЗМІ, органи державної влади та місцевого самоврядування, неурядові організації тощо).

На загальному рівні віктимологічного запобігання умисним посяганням на життя людини важливо доводити інформацію у ЗМІ: щодо безпекової ситуації у відповідній місцевості; правил поведінки та алгоритму дій, що суттєво мінімізують можливість стати жертвою згаданого акту делінквентної поведінки тощо. Крім того, важливими напрямками діяльності в умовах сьогодення є:

1) пропаганда здорового способу життя;

2) введення органами місцевого самоврядування заборон на продаж алкогольних напоїв у нічний час;

3) перевірка органами та підрозділами Національної поліції України закладів, що продають алкогольні напої на предмет фактів порушення заборони на продаж даної продукції у встановлений органами місцевого самоврядування час та продаж її неповнолітнім;

4) патрулювання військовими та представниками правоохоронних органів місцевості у нічний час; виявлення та затримання осіб, які порушують режим комендантської години;

5) посилення юридичної відповідальності за порушення режиму комендантської години, виокремлення даного акту деліктної поведінки в окремий склад правопорушення.

На індивідуальному рівні віктимологічного запобігання умисним посяганням на життя людини важливим є: виявлення працівниками органів та підрозділів Національної поліції осіб, постраждалих від домашнього насильства, та проведення з ними інформаційно-роз'яснювальної роботи; проведення індивідуальних бесід з особами, що спільно проживають із громадянами, які мають не зняту або непогашену судимість за вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із посяганням на життя або здоров'я людини (дана категорія осіб має високий ризик стати жертвою кримінального правопорушення); перевірка осіб, які володіють зброєю, на предмет дотримання ними правил дозвільної системи тощо.

7. Сформульовано напрямки удосконалення чинного законодавства та практики його застосування в частині запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні:

– акцентовано увагу на необхідності розробки та прийняття закону

України «Про профілактику правопорушень» як надійного заходу загально-соціального запобігання злочинності в цілому. Впровадження цього закону призведе до повернення позитивної практики розробки загальнодержавних програм профілактики правопорушень та їх фінансуванням;

– доведено доцільність виокремлення кваліфікованого виду умисного вбивства в умовах воєнного або надзвичайного стану в п. 15 ч. 2 ст. 115 КК України як дієвого заходу загально-соціального запобігання умисним посяганням на життя людини

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кушніренко Р.О. Динаміка кримінальних смертей в Україні у 2001-2014 роках. *Юридична наука*. 2019. № 5. Том 2. С. 88-92.

2. Кушніренко Р.О. Детермінація умисних посягань на життя людини в Україні. *Юридична наука*. 2020. № 2. Том 2. С. 78-83.

3. Кушніренко Р.О. Результати дослідження запобігання умисним посяганням на життя людини. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Випуск 6. С. 111-115.

4. Кушніренко Р.О. Особливості особи злочинця, яка вчиняє умисні посягання на життя людини. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 3 (55). С. 105-109. (Республіка Польща).

5. Кушніренко Р.О. Окремі заходи запобігання умисним посяганням на життя людини. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Юридичні науки*. 2023. № 13. С. 86-91.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Кушніренко Р.О. Кількісні показники кримінальних смертей в Україні. *Науково-практичні засади розвитку наукової думки на сучасному етапі державотворення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 22–23 вересня 2021 р.* Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2021. С. 37–39.

7. Кушніренко Р.О. До питання про спеціально-кримінологічне запобігання умисним посяганням на життя людини. *Перспективні напрямки розвитку юридичної науки у 21-му сторіччі: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 14–15 червня 2022 р.* Київ : Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 44–46.

АНОТАЦІЯ

Кушніренко Р.О. Кримінологічна характеристика та запобігання умисним посяганням на життя людини. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2023.

У науковій праці розроблено удосконалену систему запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні та, на цій основі, вдосконалено відповідні положення законодавства і практики їх застосування.

Зокрема, охарактеризовано стан, структуру та динаміку умисних вбивств і замахів на них; встановлено причини та умови умисних посягань на життя людини; проведено кримінологічну характеристику особи, яка вчиняє умисні посягання на життя людини; описано особу потерпілого від умисних посягань на життя людини; розроблено заходи загально-соціального та спеціально-кримінологічного запобігання умисним посяганням на життя людини; сформульовано напрямки удосконалення чинного законодавства та практики його застосування в частині запобігання умисним посяганням на життя людини в Україні.

Запропоновано умисні посягання на життя людини в Україні розглядати у двох площинах: першу як загально-кримінальну насильницьку злочинність; другу як вбивства, вчинені особами, які здійснюють збройну агресію проти України (російські військовослужбовці та інші комбатанти), що кваліфікуються як порушення законів та звичаїв війни, та відповідно, заходи запобігання цим убивствам запропоновано розробляти з урахуванням цього поділу.

Встановлено закономірність між кількістю раніше вчинених особою кримінальних правопорушень проти власності та ймовірністю вчинення у майбутньому умисного вбивства. Така закономірність полягає в тому, що особи, які неодноразово засуджуються за крадіжку (2-3 та більше разів), найчастіше, у житті суспільно-корисною працею не займаються, у переважній більшості ведуть паразитичний спосіб життя, який поєднується з систематичним вживанням алкогольних напоїв, що в решті решт призводить до явної деградації, звуження кола особистих інтересів, виникнення агресивно-насильницької спрямованості, яка з часом проявляється в умисному посяганні на життя людини.

Доведено доцільність виокремлення кваліфікованого виду умисного вбивства в умовах воєнного або надзвичайного стану в п. 15 ч. 2 ст. 115 КК України як дієвого заходу загально-соціального запобігання умисним посяганням на життя людини.

Ключові слова: *життя людини, умисне вбивство, замах на умисне вбивство, умисне посягання на життя людини, війна, держава-агресор, запобігання, віктимологічна профілактика.*

SUMMARY

Kushnirenko R. O. Criminological characteristics and prevention of intentional encroachments on human life. – The manuscript.

The thesis is for the degree of candidate of legal science, specialty 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs, Dnipro, 2023.

In the scientific work, an improved system of prevention of intentional encroachments on human life in Ukraine was developed and, on this basis, the corresponding provisions of the legislation and the practice of their application were improved.

In particular, the state, structure, and dynamics of intentional murders and attempted murders are characterized; the causes and conditions of intentional attacks on human life are established; a criminological characterization of a person who commits intentional encroachments on a person's life is carried out; the identity of the victim of intentional attacks on a person's life is described; measures of general social and special criminological prevention of intentional encroachment on human life have been developed; formulated directions for improving the current legislation and the practice of its application in terms of preventing intentional encroachments on human life in Ukraine.

It is proposed to consider deliberate encroachments on human life in Ukraine in two dimensions: the first as a general criminal violent crime; the second as murders committed by persons who carry out armed aggression against Ukraine (Russian servicemen and other combatants), which qualify as violations of the laws and customs of war, and accordingly, measures to prevent these murders are proposed to be developed taking into account this division.

A regularity has been established between the number of criminal offenses committed by a person against property and the probability of committing intentional homicide in the future. This pattern consists in the fact that persons who are repeatedly convicted of theft (2-3 or more times) most often do not engage in socially useful work in their lives, the vast majority lead a parasitic lifestyle, which is combined with the systematic consumption of alcoholic beverages, which in the end leads to clear degradation, narrowing of the circle of personal interests, the emergence of an aggressive and violent orientation, which over time manifests itself in a deliberate encroachment on a person's life.

The expediency of distinguishing a qualified type of intentional homicide in conditions of war or a state of emergency in paragraph 15, part 2 of Art. 115 of the Criminal Code of Ukraine as an effective measure of general social prevention of intentional encroachment on human life.

Keywords: *human life, intentional murder, attempted murder, intentional encroachment on human life, war, aggressor state, prevention, victimological prevention.*